

22. Tam samo. – Op.65. – Spr.324. (Sprava pro pobudovu novyh lavok i rundukiv vzagalі po m. Kyjevu, po prybutkah rіznyh osіb obkladenyh і h mіsč, dlіa pobudovy, pro obmіnnі stolyky). – 1833 r. – 180 ark.

23. Tam samo. – Op.68. – Spr.208. (Sprava na prohannja Kyi'vs'kogo gromadjan і mishhan, jaki majut' vlasni lavky na Hreshhatyč'komu bazari, pro zaboronu chynovnyku Pashkovs'komu buduvaty kam'jani lavky na Hreshhatyku, de shhe isnujut' derev'jani). – 1836. – 2 ark.

24. Tam samo. – Op.68. – Spr.238. (Sprava na prohannja Kyi'vs'kogo gromadjanyна Gavryla Maslovs'kogo, pro dozvil jomu vypravyty remontom derevjani lavky, jaki jomu nalezhat'). – 1836. – 1 ark.

25. Tam samo. – Op.138. – Spr.132. (Po prohannju kupcja Dehterjeva pro sponukannja vidstavnogo general-majora Berdjajeva chy jogo upravljajuchogo majora Kyl'chevs'kogo do splaty groshej za vzjati u n'ogo Dehterjeva rіzni zalіzni rechi ta inshi predmety). – 1833 r. – 8 ark.

26. Tam samo. – F.533 (Kyi'vs'kyj vojennyj gubernator). – Op.1. – Spr.920 (Sprava za skargoju mishhanyna Kalishera L. pro zaboronu jomu prodavaty napoi' kvartal'nym Gumenkovym). – 1805 r. – 3 ark.

27. Tam samo. – Op.1. – Spr.1075. (Dani pro stan Kyi'vs'koi' gubernii', podani pry vstupi na posadu Kyi'vs'kogo voennogo gubernatora Golenyshheva–Kutuzova). – 1806 r. – 105 ark.

28. Tam samo. – Op.2. (Policejs'ka chastyna і chastyny perekladacha і zhurnalista, 1827–1832 rr.). – Spr.500 (475). (Ukazy Senatu (kopii'); rozrahunky zems'kyh povynnostej po Kyi'vs'kij gub. (1830–1831 rr.) ta m.). T.2. 10 grudnja 1829 r.

Hubytskyi V. V., Ph.D., associate professor of philosophy and social sciences, Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine, Kyiv), hubg@ukr.net

Melnyk H. M., Ph.D., assistant professor of international relations and international law, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), annamyr@ukr.net

The Kyiv regular trade in the first half of XIX century

In the article authors analysed the evolution of appearance and building of the trade institution of the Kyiv in a XIX century. The purpose of the article was to analyze the trade condition, the state factor, and self-government in the field of commerce in Kyiv in the first half of the nineteenth century. In research methods are used: methods to the analysis of the special literature, archived materials; comparative, retrospective. The tendencies of growth of a net of wooden and stone shops, shops in the provincial city are investigated. The importance of local self-government in the system of trade regulation is established. Permanent trade of Kyiv in the first half of the nineteenth century had undergone a certain evolution, the components of which had been the growth of the role of the state and local self-government in regulating the issue of promoting the construction of shops and reducing the role of burghers in urban trade. The loss of the value of local merchants to trade was due to the general line of the state to weaken the role of the commercial layer of the Kyiv province, especially through the involvement of Russian and Jewish merchants in the region.

Keywords: the shop, the trade, Kyiv province, the hospitable court, a state, a range of goods.

* * *

УДК 94:323.170/172 (477:438)«18»

Іванова Л. Г.,
кандидат історичних наук, професор кафедри
історії України факультету історичної освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
ludmylaivanova@ukr.net

ПРОБЛЕМА АВТОНОМІЗМУ, ЦЕНТРАЛІЗМУ І ФЕДЕРАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДІАЛОЗІ В XIX СТ.

Розглядається проблема українсько-польських взаємин в 30–60-х рр. XIX ст. в контексті національного відродження і формування європейських модерних націй. Акцентовано на дослідженні політичного діалогу між українськими та польськими діячами визвольної боротьби про форму державного влаштування і правового статусу українських земель –

Правобережної України й Галичини – в територіально-адміністративній системі оновленої Речі Посполитої. Відповідно додається характеристика польських проєктів відродження Речі Посполитої. Розкриваються наміри польського істеблішменту втягти українців у визвольну боротьбу за відродження польської держави.

Автор розкриває ставлення українського суспільства до польської централістичної доктрини, аналізує польський та український варіант концепції слов'янського федералізму, дискусії навколо автономного статусу українських територій в межах Польщі. В статті подається архівний матеріал про спроби співпраці та порозуміння між польськими і українськими хлопцями-студентами Київського університету з метою об'єднання двох визвольних рухів у боротьбі з Російською імперією.

Автор констатує, що причина поразки всіх польських повстань XIX ст. була у площині невизнання їх лідерами українського національного модерного руху за своє державницьке майбутнє.

Ключові слова: національне відродження, проблема ідентичності, модерні нації, визвольний рух, українсько-польські стосунки, централізм, автономний статус, всеслов'янський федералізм.

В історії європейських народів XIX ст. відзначено як епоха модерних національних рухів, формування нового суспільного світогляду і, зрештою, становлення модерних націй. Передусім відбувався становий і неухильний перехід європейських етноспільнот від аграрно-традиційного способу життя й станово-елітарного розуміння такої категорії людського буття як нація, до соціокультурного, індустріального суспільства, де кожен член соціуму, незалежно від своєї соціальної належності починає усвідомлювати свою причетність до політичного життя країни. Невід'ємним компонентом процесу формування модерних націй став рух за творення власних держав, який отримав визначення в історії – «національного відродження». Надзвичайно гостро ця проблема стояла для європейських народів, котрі втратили свою державність у попередні століття.

Для українських і польських інтелектуалів, які були активними учасниками національно-визвольного руху, питання відродження політичної самоорганізації своїх народів лежало не тільки в площині збройної боротьби. Необхідно було виробити нову політичну доктрину, новий проєкт національного поступу, враховуючи геополітичні реалії XIX ст. і культурно-державницькі надбання минулої історії.

Визначальною спільною рисою для обох народів була їхня спільна боротьба проти Російської та Австрійської імперії за своє самостійне державницьке існування. Наразі у практичних діях визвольного руху українського і польського народів існували певні зв'язки та взаємодія. Проте, методи, засоби й ідеологічне спрямування боротьби українства суттєво відрізнялось від польських.

На шляху об'єднання цих рухів у єдину потужну силу проти самодержавного правління Росії та Австрії стояли старі історико-політичні конфлікти і польська консервативна концепція відродження Речі Посполитої, що передбачала поглинення українських етнічних територій Галичини і Правобережжя. Польські суспільно-політичні діячі бачили ці українські землі лише в статусі своїх східних провінцій.

Поряд із тим для польських патріотів українське питання у XIX ст. завжди було програмно ключовим, без вирішення якого Польща втрачала шанси на перемогу. Намагаючись залучити українців до свого визвольного руху, польські діячі вдалися до створення нової версії української ідентичності, як одного із розгалужень польського елементу. Одночасно для українських суспільних діячів польська модель визвольних змагань була прикладом для наслідування і сприяла політизації

та кристалізації українського національного руху. Відповідно у цій взаємообумовленій ситуації, проблема політичного та історичного порозуміння в українсько-польських стосунках стає першочерговою задля реалізації державницьких прагнень, концепцій, проєктів й успішного поступу до модерних етноспільнот.

Загальнотеоретичною основою статті є праці вітчизняних учених таких як В. Антонович, Ю. Земський, Н. Щербак, Я. Грицак, Р. Іванова-Іванченко, Р. Ковалюк, О. Аркуша, К. Кондратюк, М. Мудрий, М. Возняк, а також зарубіжних науковців – О. Міллера, Р. Шпорлока, Я. Табіша, С. Кеневича та інших. Варто зазначити, що в радянській та польській історіографії увага приділялась вивченню лише російсько-польських революційних зв'язків в контексті революційно-демократичного руху в самій Росії. Україна ж не розглядалась як складова частина цього процесу. Проблема українсько-польських політичних взаємин вивчалась епізодично, без належного аналізу особливостей українського національного руху та його ідеологічного підґрунтя.

Сучасний український історик Н. Щербак, досліджуючи національну політику російської імперської влади в Правобережній Україні, приділяє увагу проблемі польсько-українського і російсько-польського протистояння через призму міжетнічних відносин та українського відродження. Предметом наукового дослідження Ю. Земського стали політичні антиукраїнські технології польської та російської еліт, що були спрямовані на асиміляцію і кооптацію корінного народу Правобережної України XIX ст. до російського чи польського етносередовища. Крім того, Ю. Земський розглядає шляхетські проєкти самоствердження поляків на Правобережжі та український контекст формування модерного суспільства.

Необхідно відзначити важливість наукових праць Я. Грицака, М. Мудрого, О. Сухого, К. Кондратюка, О. Аркуша, в яких дається загальна характеристика національно-культурних і політичних процесів у Галичині та, в Правобережній Україні.

У статті широко використана мемуарна література і архівні документи, що стосуються українського і польського національно-визвольних рухів у XIX ст.

Проблема українсько-польського політичного діалогу про форми державного устрою та політичні права українців й українських земель у владній і територіально-адміністративній системі оновленої Речі Посполитої є мало дослідженою і потребує глибокого всебічного висвітлення. У зв'язку з цим мета запропонованої статті передбачає на основі широкого кола наукової літератури та архівних джерел, принципу об'єктивізму, синтезу, історико-порівняльного, хронологічного методів розкрити теоретично-ідеологічні погляди, державницькі концепції польського визвольного руху та українських інтелектуалів, з'ясувати причини українсько-польського протистояння у питанні національної ідентичності, формування ідеального модерного образу політичної самоорганізації, а також розкрити причини поразки українсько-польської співпраці у визвольних змаганнях XIX ст.

В епоху формування модерних націй проблема відродження власних держав для багатьох європейських народів стає першочерговим і невід'ємним компонентом цього процесу, який консолідував національну еліту

(політичну й інтелектуальну) навколо творення власного етнополітичного проєкту. Неодмінною складовою проєкту було прагнення заявити про цивілізаційну ідентичність свого народу і аргументовано довести право на відмежування етнокультурним і етнополітичним кордоном від інших етноспільнот [9, с. 260].

Завдання сформувані власний проєкт ідеального національного образу і модерного суспільства у першій половині XIX ст. постало і перед українським і польським соціумами. Обидва народи перебували в однаковій геополітичній ситуації – бездержавності – після загибелі Гетьманщини (1782) і Речі Посполитої (1793–1795). Це визначило в майбутньому до певної міри їхнє сильне завдання й пріоритети у національно-визвольній боротьбі проти Російської та Австрійської імперії. З іншого боку – така ситуація диктувала необхідність об'єднання двох рухів заради реалізації сильної мети. Проте нездоланною перешкодою на цьому шляху були традиційна психологічна неприязнь, шляхетський становий світогляд, соціальна ворожнеча на ментально-історичному рівні, що глибоким корінням проросли в серцях цих слов'янських народів у попередні століття.

Видатний історик М. Костомаров, окреслюючи особливості національного портрету українців і поляків писав, що це два близьких, споріднених народи за «народними звичаями і основами народного характеру». «Проте при такій близькості, існує безодня, яка розділяє ці два народи й до того така безодня, через котру побудувати міст не випадає можливості» [14, с. 284].

Українсько-польське відчуження мало історико-політичний та релігійний контекст. Для українців Правобережної України і Галичини, які довгий час перебували у складі Речі Посполитої, Польща навіть у XIX ст. залишалась символом магнатської деспотії, кріпацтва, релігійної тиранії, насильства над людською і національною гідністю. Для польської шляхти ці українські землі були найбагатшими провінціями, так звані «загубленим раєм», що забезпечував процвітання держави і вельмишановного польського панства. Благодатні українські землі польська вища верства розглядала як свою невід'ємну територіальну власність, де в силу певних обставин існувала своєрідна етноспецифіка суспільного життя і культури. Крім того, польські лідери визвольного руху вважали, що українці не здатні створити власну політичну самоорганізацію, тож обов'язково повинні долучитись тільки до боротьби за відродження Речі Посполитої. Консервативна польсько-шляхетська концепція відродження Польщі «від моря до моря» не залишала корінному народові Правобережжя і Галичини шансів на право вибору та реалізації своїх державницьких прагнень. Імперська централізаторська ідеологія відносно непольських територій – так званих «східних кресів» колишньої Речі Посполитої – була ключовою у політичній практиці польських патріотів у XIX ст. усіх угруповань – аристократів, конституціоналістів і демократів. Польські патріоти вважали навіть скромні заяви українців Галичини про автономний статус регіону – «дикою фантазією» деяких гарячих голів. Як відзначав історик Я. Грицак, «навіть польські демократи здебільшого переставали бути демократами, коли заходила мова про задоволення національних прав українців». Зокрема польський

революціонер-демократ І. Лелевель, говорячи про відродження Польщі у межах 1772 р., куди мали увійти українські землі, писав: «всіляке зменшення давніх кордонів потрібно оцінювати як ущемлення інтересів нації (тут польської – *Авт.*) порушення її незалежності» [10, с. 144].

Участь українців у польському визвольному русі і, безпосередньо, у повстаннях проти російської імперської влади, розглядалася як справа обов'язку, котра не викликає заперечення. Єдиними поступками, на які готові були піти провідники польського демократичного крила і конституціоналісти, щоб «залучити до польської національної справи незлічених українців» – це дещо покращити побут українського селянства [21, с. 53]. Передбачалось замінити панщину урочними днями, ліквідувати право поміщика на життя і смерть кріпака і навіть, поговорювали про надання селянину особистої свободи але без землі. Та це були тільки теоретичними внутрішніми міркуваннями, а не програмно-практичним планом дій.

Самовпевненість польських патріотів у непогрішності своєї націоналістичної ідеології та концепції централізму привело до фатального фіаско повстання 1830–1831 рр. Українці Галичини та Правобережжя продемонстрували польському панству свою повну байдужість до найпалкіших закликів керівників повстання демократичного крила – І. Лелевеля, С. Квітківського, Я. Скіпінського – взяти участь у визвольних змаганнях за незалежність Польщі. Не допомогло також гасло, висунуте в ході повстання – «За вапу і нашу свободу». Натомість російська адміністрація краю констатувала масові антипоміщичкі, антипольські виступи українського селянства [6, с. 22–160] й вміло маніпулювала настроями правобережців з метою якнайшвидше розправитись з польськими повстанцями [22, с. 133–123].

Утім небажання польських вищих верств рахуватися з національно-культурними потребами українців та визнати існування української ідентичності, в дійсності суттєво гальмувало формування реального польського модерного проекту. Крім того, більшість представників польських патріотичних сил після поразки повстання 1830–1831 рр. не мали наміру визнати свої помилки і продовжували міцно триматися ідеологеми польського панславізму та месіанізму.

В другій половині 30–40-х рр. в Центральній-Східній Європі популярною стає ідея федеративного об'єднання слов'янських народів на протидію імперській формулі державного устрою. Відповідно польські суспільно-політичні діячі ідею федералізму обертають на користь своїх політичних амбіцій. В середовищі найчисельнішої польської еміграційної організації «Слов'янського літературного товариства» була задекларована програма щодо створення чотирьох штатів слов'янського міждержавного союзу: російсько-слов'янського, польсько-слов'янського, чесько-слов'янського і іллірійсько-слов'янського. Російське Жандармське управління, пильно стежачи за діяльністю товариства, відзначало, що головне завдання його провідників не вирішувати долю бездержавних слов'янських народів, а «відновити попередню Польщу». І для цього передбачалось «порушити спокій чотирьох обширних держав: Росії, Австрії, Прусії, Туреччини». З цієї метою досить успішно

проводилась товариством агітаційна робота серед шляхти Галичини і Правобережної України [12, с. 39].

Польський варіант слов'янської федерації мав певне коло своїх прихильників у Європі, але не в українському інтелектуальному середовищі. Адже такий проект передбачав розкол українських етнічних земель по Дніпру (за аналогією договору 1667 р.) між оновленою Річчю Посполитою і Російською імперією. Наслідковим результатом мав бути розкол української нації на правобережних і лівобережних українців в статусі етнічних провінційних груп польської та російської етноспільнот. В подібній ситуації нагальною ставала потреба захистити українську цивілізаційну ідентичність і майбутнє державницьке відродження українського народу від посягань польсько-шляхетських патріотів.

Зрештою, відповідь полякам була дана братчиками Кирило-Мефодіївського товариства в програмному документі цієї першої політичної української організації – «Книзі буття українського народу», написаній за аналогією політичного катехізису А. Міцкевича. У доступній біблійній формі, відомій кожному селянину, автор «Книги» ад'юнкт Київського університету історик М. Костомаров подав історію українства, боротьбу козацтва проти Польщі за незалежність своєї країни. М. Костомаров доводив незаконність гноблення одного народу іншим й природне право, дане законом Божим, кожного народу і, зокрема, українців бути рівноправними і мати свою «країну життя» – тобто територію та державу. Автор «Книги» на протидію польському месіанізму у вирішенні долі слов'янських народів, відводить Україні головну роль будівничого федеративної держави на принципах демократичного республіканізму, «де б кожна народність зберігала свої особливості при загальній особистій і суспільній свободі» [15, с. 754].

Крім того М. Костомаров на чільне місце поставив й ідею киевоцентризму та його значення в історичному розвитку слов'янства. Передбачалось, що саме Київ, а не Варшаву чи Москву, потрібно зробити центром федеративного Союзу слов'янських республік. Прикметною відмінністю костомарівської концепції від польського федеративного централізму було визнання рівності та права усіх слов'янських – малих і великих – народів на свою мову, національні традиції, законодавчу і виконавчу систему управління, судочинство, армію тощо. І, найголовніше, визнання права етноспільнот за Божим законом – мати свою окрему державу. Цей закон-заповідь побудови людського Всесвіту і тому нікому його не дозволено порушувати [12, т. 1, с. 154, 163–164, 169–170].

Практично Кирило-Мефодіївські братчики у діалозі з польськими політичними діячами у «Книзі буття» та інших програмних документах обґрунтували правомірність державницької ідеї та модерного поступу народу, що проживає на великих обширах у межиріччі Дніпра – Дністра – Дунаю. Україну вони розглядали як політично незалежну, окрему Річ Посполиту – тобто республіку – із власним президентсько-парламентським правлінням. Ця державницька концепція М. Костомарова і кирило-мефодіївців була гідною відповіддю як польсько-шляхетським, так і російським ідеологам єдиної і неподільної великоросійської держави. Аналітики царської жандармерії охарактеризували українську

федералістичну концепцію 40-х рр. XIX ст. як «напрямок небезпечний для державного спокою». Адже братчики прийшли «до думки про відновлення Малоросії у тому вигляді, в якому вона знаходилась до возз'єднання з Росією» [12, т. 3, с. 309, 322].

Нові випробування для налагодження українсько-польського політичного діалогу мали місце у 1848 р. – в так званий період «весни народів» Європи. Угорська революція і проголошення Австрії конституційної монархії відкривали двері надії на політичну свободу для багатьох народів, що входили до складу Австрійської імперії.

У квітні 1848 р. в країні законодавчо закріплюються права зборів, друку, петицій, рівність громадян і віросповідань різних конфесій, гарантується розвиток усіх національних мов. Одночасно це сприяє активізації національного руху українців Галичини. Вже 2 травня у Львові було створено першу галицьку політичну організацію – Головну Руську Раду, очолювану українським правником І. Борискевичем [13, с. 31].

У цей же час польська спільнота Галичини, представлена передусім землевласницькою шляхтою й чиновництвом, утворила Центральну Раду Народову. Завдання, яке окреслили перед собою польські провідники, – було відродження Польської держави у формі унійного утворення – «Литовсько – русько – польською» Речі Посполитої (спочатку в статусі автономії у складі Австрії, а в майбутньому як незалежної республіки). Варто відзначити, що в австрійських урядових колах обговорювалось питання федералізації імперії. Зокрема, за проектом Ф. Палацького передбачалось розділити імперію на 7 рівноправних земель за національно-географічним принципом, серед яких виділялась польсько-руська область. Домінуюча роль в адміністративному управлінні краєм за проектом визнавалась за поляками, які тут здавна займали соціальну-привілейоване становище [20, с. 263].

З метою пришвидшити реалізацію проекту і своїх планів, у березні і квітні, поляки направили до Відня два звернення з вимогою широкої політичної автономії і негайної колонізації суспільно-політичного життя регіону. Звичайно, національно-культурні, а тим більш політичні потреби корінного українського населення повністю ігнорувались. Для посилення тиску на Відень – у прийнятті пропольського конституційного рішення, Центральна Рада Народова провела ряд гучних маніфестацій [1, с. 155–156]. Проте, такий стан речей категорично не сприймався галицькими українцями. Тож польський істеблішмент розумів – необхідно уникнути небажаних конфліктів (можливо, навіть кривавих) й будь що прихилити українців до участі в реалізації польського проекту. Хоча австрійський уряд завжди визнавав за поляками право управляти краєм, але український національний рух у 1848 р. вносив суттєві корективи у політичну реальність Галичини і йшов у розріз із планами польського політикуму. Великі сподівання у справі залагодження гостроти в українсько-польському протистоянні лідери обох громад прийняли компромісне рішення – створити спільний Руський Собор. На травневих засіданнях Собору вже обговорювались питання автономії Галичини, визнання українського народу суб'єктом політичного життя регіону поряд із поляками. Але за гарними промовами ховались справжні

наміри польських діячів – в словесній казуїстиці про автономію заплутали галицьких українців, щоб в кінцевому підсумку об'єднати «русинів польської нації» з поляками і встановити Варшавський централізм у системі управління краєм [1, с. 155].

Попри все, певний позитивізм намітився в українсько-польських взаєминах на Всеслов'янському конгресі у Празі. Український проект «Вимоги русинів у Галичині», що запропонував розділити регіон на дві автономні адміністративні одиниці – українську і польську – підтримала більшість учасників конгресу. Польська делегація змушена була погодитись із таким рішенням. Проте, це був короточасний і тимчасовий компроміс [13, с. 29–31]. Польський істеблішмент так і не зміг подолати вузькоєтнічну стану, етносоціальну, історичну психологію щодо українців – визнати їх рівнозначними учасниками модерного руху за утвердження на власній землі свого державницького самостійного життя.

Цілком правомірними є твердження польського історика С. Каневича, що більшість польських провідників вважали українську проблему в Галичині «винаходом австрійського або російського урядів для проти ваги польському національному рухові» [3, с. 52].

Наразі польські ідеологи намагались нав'язати українцям Галичини різні, пугучо вигадані версії української ідентичності з акцентом на польський етнічний різновид. Українські ж інтелектуали Галичини й представники Руської Ради на польські претензії володіти краєм заявляли про незаперечну етносоціальну, культурно-мовну, історичну єдність галичан із усіма українцями Наддніпрянщини. Відповідно в цьому контексті пріоритетний напрям діяльності Руської Ради полягає в тому, щоб «розвивати та піднімати нашу народність у всіх її частях: досконалення нашої мови, запровадження часописів... розширення добрих і пожиточних книжок в руській мові (тобто: українській – *Авт.*) і всесильним старанням спроводити нарівні нашу мову з іншими в публічних урядах» [2, с. 31].

Практично українці Галичини, зазначивши свою українськість і небажання брати участь у польських імперських проектах, відмежувались від польської етноспільноти і громадянства. Натомість намір захищати і впроваджувати українську мову в усі сфери суспільного життя, яскраво демонструвало: корінне населення Галичини без вагань усвідомлює свою національну ідентичність на ментально-психологічному та історичному рівні. Після поразки революції 1848 р. у листопаді український і польський національні рухи в Галичині назавжди роз'єднались й пішли різними шляхами свого модерного поступу.

Втім в Правобережній Україні у другій половині 50–60-х рр. українсько-польський діалог набрав нових обертів, змінивши формат і динаміку. Варто відзначити, що то був час кристалізації української національної ідеї в діяльності широких кіл української інтелігенції. З іншого боку, відбувалась поляризація і радикалізація в середовищі польського визвольного руху у ставленні до українства.

Досить добре це явище простежується серед польського студентства Київського університету, яке зростало під впливом «козакофільства» й «української школи» в польській літературі. Частина польської

молоді, саме радикально-демократичного спрямування, висловились за доцільність переосмислити історичні помилки минулого та виробити нову політичну доктрину визвольної боротьби за відродження Польщі. Прикметно, що вони вперше запропонували об'єднати аграрний рух селян Правобережжя і український національний рух із польським задля спільної перемоги над євроазійською імперією Романових. Такий підхід до реалізації майбутніх планів, диктував необхідність кардинальних змін польсько-шляхетського світоглядного менталітету й історичної концепції щодо української проблематики. Завдання виявилось не з легких, а то й нездійсненним для польського істеблішменту. Одного бажання досягти порозуміння було недостатньо.

Радикально-демократична польська студентська молодь наприкінці 50-х рр. згуртувалась у дві групи – пуристів на чолі з Ф. Новицьким і хлопоманів – на чолі з В. Антоновичем [18, с. 80–81]. Один із учасників згадував про ці групи: «Значна частина студентів-поляків складала особливу партію під назвою пуристів і була завжди у ворожих стосунках з рештою масою студентів (польських – *Ает.*)» [4, спр. 26, ч. 7 (2), арк. 109]. Головним напрямом їхньої діяльності стає вивчення і популяризація українського фольклору, мови, історії [16, с. 25]. Про своє прихильне ставлення до українства пуристи – хлопомани заявляли також через носіння українського народного одягу і прилаштування до селянського життя [23, оп. 811, спр. 68, арк. 2, 20]. Крім того, хлопомани публічно заперечили міф про толерантні взаємини між польською шляхтою і українським селянством та козацтвом у минулому і сьогоденні. Вони безжалісно, із сарказмом висміювали шляхетську мораль, пихатість, гоноровість і зневажливе ставлення до корінного населення Правобережжя у своєму сатиричному журналі «Суміш». Польську аристократичну молодь називали «мошпродзеями», «тифловцями». Щоправда, ті теж не лишались у боргу і на сторінках часописів «Бродяга» і «Публіцист» виступали проти «відщепенців» польської нації, охрестивши їх «хохломанами» і «галушниками» [5, с. 249]. Між польськими студентами Київського університету постійно відбувались публіцистичні дуелі, в епіцентрі яких стояло українське питання.

Польська аристократія хворобливо реагувала на тісні контакти групи хлопоманів В. Антоновича з українським студентством, а згодом – із Київською Громадою. Пізніше – у 1861 р. – до Київської Громади увійшла більша частина цієї групи, назавжди розірвавши стосунки з польсько-шляхетською корпорацією. Вони розпочали активно виступати проти колонізації українських земель [8, с. 178–179].

У переддень нового польського повстання (1863) провідники польського визвольного руху повинні були вирішити одну принципову дилему, без якої неможливо було здобути перемогу, а саме: у якій формі має постати оновлена і вільна Річ Посполита і, передусім, який статус матимуть українські землі.

Один із керівників польського повстання О. Авейде нізніше засвідчив, що за ідеалом хлопоманів і пуристів було «коли не самобутня Україна, то принаймні цілковита внутрішня її автономія». «Проте метою досягнення була не революція. Поляки мають у більшій мірі перейматися «всебічним звеличенням простого

люду, вдосконаленням місцевого руського наріччя, оживленням старих козацько-гетьманських пам'яток» [17, с. 274–278]. Така позиція частини польських лідерів визвольних змагань, безсумнівно, була прогресивним кроком для налагодження українсько-польського діалогу.

Втім у середовищі польського істеблішменту переважала центристська концепція і бачення вирішення статусу українських етнічних земель в складі Польщі. Україну як таку шляхта і магнати продовжували уперто вважати «невід'ємною складовою польської історії». Тож, на їхні переконання – «полонізація це властиво цивілізаційна місія поляків» в Правобережній Україні чи то в Галичині, порятунком українців від «дикості», в якій вони перебувають [7, с. 154]. Ця світоглядна прикметність виразно простежується в процесі підготовки та під час повстання 1863 р., коли поляки вкотре намагались заручитись дієвою підтримкою українського люду. Керівники повстанських організацій і груп поширювали серед українського населення міст і сіл численні відозви, написані українською мовою у віршованій формі. У відозвах звучав заклик до примирення обох народів – забути старі образи і кривди, бо вони перешкоджають їх об'єднанню проти імперії. У відозвах нав'язувалась думка, що поляки–«ляхи» – завжди любили й дбали про українців: «колиш прийли і ми їх любили», а усі біди прийшли на українські землі від російського царату [4, спр. 228, 374, 375]. Тож українське селянство повинно полюбити ляхів, як брат брата, і взяти зброю аби поліпшити своє життя: «Побратаймося з ляхами, подамо собі руки. Поробимо їх старшинами, то нас визволять з муки...» (4, спр. 62, 65). За участь у повстанні українським хліборобам обіцялось деяке покращення соціального становища і визнати їхню належність до польської етноспільноти: «Крикнув всі в одні слова: нехай Польська буде знову, бо як *станем поляками*, будем рівні із панамі» [4, спр. 65]. Наразі у відозвах питання автономії чи федеративного існування для українських земель взагалі не згадувалось. Тож польські лідери повстання пропонували українцям лише жити за принципом централізму в межах Речі Посполитої взірля 1772 р.

Натомість українські інтелектуали, які були активними учасниками національного руху, заявили про недопустимість поділу етнічних українських територій по Дніпру між Польщею і Росією. Першочерговим своїм завданням вони вважали відродження й утвердження етнокультурної та етнополітичної єдності українського соціуму на всьому обширі його проживання. Київські громадівці неодноразово відповідали польським провідникам, що можуть погодитись на співпрацю у визвольних змаганнях уразі вироблення обопільної стратегії – створення Всеслов'янської федерації, «в котрій би кожен народ мав би право і самостійне самоврядування» [19, спр. 48, арк. 426]. Київські українофіли та громадівці постійно дорікали полякам у їхньому марнославі, коли вони проголошували ідеї братства, національної рівності і навіть федералізму слов'янських народів, відмовляючи у цьому українцям. Відповідно, звертаючись до польської шляхти, громадівці вимагали полишити свої імперські претензії і не порушувати цілісність етноісторичної української території:

Не кажи, що польський край,
Тоді ми повірим...
А як будеш ти ділити
По Дніпр Україну,
То не будем в згоді жити –
Лучче всі загинем... [19, арк. 529].

Щодо правобережного селянства, то його позиція до подій 1863 р. була прогнозовано очікуваною. Общянки про братську любов і соціальні поступки польських лідерів повстання селяни абсолютно не сприйняли. Натомість, як свідчать архівні матеріали, селяни Київщини, Поділля і Волині всюди створювали «озброєні варті» – загони самооборони – для боротьби з польськими повстанцями [7, с. 165–168].

Останні спроби налагодити співпрацю та схилити на свій бік українців, здійснив один із керівників повстання Р. Траугутт у 1864 р. Його загони діяли на теренах Галичини, а отже необхідна була дієва військова підтримка місцевого люду. Р. Траугутт уклав угоду з Львівською Громадою, за якою Галичина отримувала найширшу автономію у складі нової Польської держави. Повернення Правобережної України польський провідник вважав справою нереальною [11, с. 19].

Висновки. Невизнання української ідентичності й небажання рахуватись із зростаючим українським національним рухом за своє етнополітичне майбутнє, мало фатальні наслідки, власне для польських визвольних змагань. Нездоланного перешкодою на шляху відродження Польщі стояв шляхетсько-становий менталітет і державницька ідеологема «від моря до моря». Польський істеблішмент як демократичного, так і ліберально-консервативного спрямування не міг допустити й думки про окремішнє державницьке існування України, особливо, це стосувалося Галичини і Правобережжя.

У відповідь на ретроградну і великодержавницьку геополітику польської еліти та їхніх революційно-демократичних кіл українські інтелектуали і громадівці навіть морально не підтримали польські повстання 1830–1831 рр. і 1863–1864 рр. Вони продемонстрували свою цілковиту байдужість до найпалкіших закликів поляків боротися «За вашу і нашу свободу». Разом із українським селянством вони відверто заявили про своє негативне ставлення до намірів вельмишановного польського панства відродити Річ Посполиту за рахунок української етнічної території і привласнення української історії. Адже навіть польська модифікаційна державницька концепція передбачала унеможливлення відродження Української держави і ставала на заваді розвитку й утвердженню української модерної нації.

Проте, в українсько-польському політичному діалозі у XIX ст. відбулися суттєві, хоча й невеликі, зрушення. Частина польського політикуму демократичного крила прагнула до співпраці, до порозуміння і висловлювала думку про надання Україні автономії в межах оновленої Речі Посполитої. Втім, на той час це була декларативна ідея, а не програма майбутніх політичних дій. З іншого боку, деякі українські та польські суспільні діячі дедалі глибше усвідомлювали необхідність вироблення спільних стратегічно-тактичних проєктів і практик для реального об'єднання у боротьбі із російським самодержавством за свій цивілізаційний поступ на шляху до модерної державності.

Список використаних джерел

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття / Заг. ред. М. Мудрого. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – 408 с.
2. Возняк М. Просвітні змагання галицьких українців у 19 віці (до 1850 р.). – Львів: «Просвіта» у Львові, 1912. – 53 с.
3. Грицяк Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX – XX століття. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
4. Державний архів Російської Федерації в Москві (ДАРФМ). – Ф.109. І експ. – Оп.1862.
5. Драгоманов М. П. До історії українських хлопоманів / Житє і слово. – 1895. – Кн.3.
6. Дьяков А. Об использовании социолого-статистических методов при изучении освободительного движения. Историко-социологические исследования. – М.: Наука, 1970. – 316 с.
7. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. – Хмельницький, Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ, 2011. – 350 с.
8. Іванова Л. Г., Іванченко Р. П. Суспільно-політичний рух 60–х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К.: МЛП, 2000. – 352 с.
9. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – К.: ППЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2015. – 496 с.
10. Кеневич С. Лелевель. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 190 с.
11. Kieniewicz S. Rewolucyjni sojusze polsko-rosyjskie w dobie powstania styczniowego // Związki rewolucjonistów polskich i rosyjskich w XIX wieku. – Wrocław – Kraków – Gdansk, 1972. – С.18–30.
12. Кирило-Мефодіївське товариство. В 3-х тт. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 542 с.; Т.3. – 440 с.
13. Ковалок Роман. Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2001. – 391 с.
14. Костомаров Н. И. Две русские народности. Исторические монографии. – СПб.: Общественная польза, 1863. – Т.1. – 504 с.
15. Письмо к издателю «Колокола» / Драгоманов М. П. Собрание сочинений. – Paris, 1905. – Т.2.
16. Познанский Б. С. Воспоминания. – М.: Издание «Украинской жизни», 1913. – 68 с.
17. Показания и записки о польском восстании 1863 г. Оскара Авеида. – Москва–Wrocław: Изд-во АН СССР, 1961. – 663 с.
18. Tabis Jan. Polacy na uniwersytecie Kijowskim. 1834–1863. – Kraków, Wyd Lit, 1974. – 179 с.
19. Російський Державний Військово-історичний архів в Москві (РДВІАМ). – Ф.801. – Оп.80/21.
20. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 608 с.
21. Шпорлюк Р. Україна від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 1995. – №2. – С.53–65.
22. Щербак Н. Національні питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія. – К.: ІПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.
23. Центральний Державний історичний архів України у Києві (ЦДАК). – Ф.442. – Оп.811.

References

1. Arkusha O., Kondratjuk K., Mudryj M., Suhij O. Chas narodiv. Istorija Ukrainy XIX stolittja / Zag. red. M. Mudrogo. – L'viv: LNU im. Ivana Franka, 2016. – 408 s.
2. Voznjak M. Prosvitni zmagannja galye'kyh ukrainciv u 19 vici (do 1850 r.). – L'viv: «Prosvita» u L'vovi, 1912. – 53 s.
3. Grycyak Ja. Narysy istorii Ukrainy: formuvannja modernoi ukrain's'koi nacii XIX – XX stolittja. – K.: Geneza, 1996. – 360 s.
4. Derzhavnyj arhiv Rosijs'koi Federacii v Moskvi (DARFM). – F.109. I eksp. – Op.1862.
5. Dragomanov M. P. Do istorii ukrain's'kyh hlopomaniv / Zhytje i slovo. – 1895. – Kn.3.
6. D'jakov A. Ob ispol'zovanii sociologo-statisticheskikh metodov pri izuchenii osvoboditel'nogo dvizhenija. Istoriko-sociologicheskie issledovanija. – M.: Nauka, 1970. – 316 s.
7. Zems'kyj Ju. S. Pol's'ka, rosijs'ka ta ukrai'ns'ka elity v zmagannjah za Pravoberezhnu Ukrainu seredyni XIX st. –

Hmel'nye'kyj, Instytut ukrai'ns'koi' arheografii' ta dzhereloznavstva NANU, 2011. – 350 s.

8. Ivanova L. G., Ivanchenko R. P. Suspil'no-politychnyj ruh 60–h rr. XIX st. v Ukraїni: do problemy stanovlennja ideologii'. – K.: MILP, 2000. – 352 s.

9. Kalakura Ja. S. Ukrai'ns'ka kul'tura: cyvilizacijnyj vymir / Ja. S. Kalakura, O. O. Rafal's'kyj, M. F. Jurij. – K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NANU, 2015. – 496 s.

10. Kenevich S. Lelevel'. – M.: Molodaja gvardija, 1970. – 190 s.

11. Kieniewicz S. Revolucyni sojusz polsko-rosyjskie w dobie powstania styczniowego // Związki rewolucjonistów polskich i rosyjskich w XIX wieku. – Wrocław – Kraków – Gdansk, 1972. – S.18–30.

12. Kyrylo–Mefodii'vs'ke tovarystvo. V 3–h tt. – K.: Naukova dumka, 1990. – T.1. – 542 s.; T.3. – 440 s.

13. Kovaljuk Roman. Ukrai'ns'kyj students'kyj ruh na zahidnyh zemljah XIX – XX st. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva NANU, 2001. – 391 s.

14. Kostomarov N. I. Dve russkie narodnosti. Istoricheskie monografii. – SPb.: Obshhestvennaja pol'za, 1863. – T.1. – 504 s.

15. Pis'mo k izdatelju «Kolokola» / Dragomanov M. P. Sobranie sochinenij. – Paris, 1905. – T.2.

16. Poznanski B. S. Vospominanija. – M.: Izdanie «Ukrainskoj zhizni», 1913. – 68 s.

17. Pokazaniya i zapiski o pol'skom vosstanii 1863 g. Oskara Avejde. – Moskva–Wrocław: Izd-vo AN SSSR, 1961. – 663 s.

18. Tabis Jan. Polacy na uniwersytecie Kijowskim. 1834–1863. – Kraków, Wyd Lit, 1974. – 179 s.

19. Rosijs'kyj Derzhavnyj Vijs'kovo-istorychnyj arhiv v Moskvi (RDVIAM). – F.801. – Op.80/21.

20. Shimov Ja. Avstro-Vengerskaja imperija. – M.: Izd-vo Jeksmo, 2003. – 608 s.

21. Shporljuk R. Ukrai'na vid impers'koi' peryferii' do suverennoi' derzhavy // Suchasnist'. Literatura, nauka, mystectvo, suspil'ne zhyttja. – 1995. – №2. – S.53–65.

22. Shherbak N. Nacional'ne pytannja v polityci caryzmu u Pravoberezhnij Ukraїni (kince' XVIII – pochatok XX stolittja): Monografija. – K.: PC «Ryzografika», 2005. – 616 s.

23. Central'nyj Derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukraїny u Kyjevi (CDIAK). – F.442. – Op.811.

Ivanova L. G., candidate historical sciences, Professor of study Department of History of Ukraine Faculty of History Education, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), ludmylaivanova@ukr.net

The problem of autonomy, centralism and federalism in the Ukrainian–Polish political dialogue

The article deals with the problem of Ukrainian–Polish relations during 1830's and 1860's in the context of European modern nations national recovery and establishment. The emphasis is made on the study of the political dialogue on the form of state organization and the legal status of Ukrainian lands – Right Bank Ukraine and Galicia – in the territorial and administrative system of the renewed Rzecz Pospolita between Ukrainian and Polish liberation movement activists. Moreover, a characteristic of Polish projects on Rzecz Pospolita reconstruction is provided. The Article also reveals the intentions of the Polish establishment to involve Ukrainians into the liberation movement for the Polish state to be reconstructed.

The author shows the attitude of Ukrainian society towards the Polish centralized doctrine, analyzes Polish and Ukrainian versions of the Slavic federalism concept, and discusses the autonomous status of Ukrainian territories within Poland. The article provides an archival material describing the attempts of cooperation and understanding between Polish and Ukrainian peasant students (Kholopomans) of Kyiv University in order to unite two liberation movements in the struggle against the Russian Empire.

The author states that the reason why all the Polish rebellions of the XIXth century failed was non-recognition by their leaders of Ukrainian national modern statehood movement.

Keywords: national revival, identity problem, modern nations, liberation movement, Ukrainian–Polish relations, centralism, autonomy status, All-Slavic federalism.

***

УДК 94(477)«.../09»

Шпоть О. С.,
кандидат технічних наук (Україна, Київ),
shpotj@gmail.com

Про місце трипільської культури в процесі формування української нації

Висвітлюється питання стародавньої історії України, етнічне походження творців Трипільської культури та її місце, в процесі формування етнічної основи української нації.

Ключові слова: руси, іллірійці, орїї, кіммерійці, скіти, анти.

Досліджуючи окремі археологічні культури, наші історики та археологи не показують взаємозв'язку між ними, підігруючи таким чином Москві, яка прагне утвердити тезу, що в українців стародавньої історії просто не було. Це лише «Велесова книга» [1] вказує нам, що плем'я, яке прийшло з Волині близько 20 тис. р. до н.е., поселилося огнищанами на благодатній землі (що утворилася після відходу льодовика) і назвало себе русами, а свою землю – Русь (Мізинська культура). Різке похолодання (9–6 тис. р. до н.е.) змусило плем'я русів переселитися на південь (Південь України, Дон, Кубань, та ін.), де вони продовжили займатися землеробством та скотарством, культивуючи, головним чином, зернові культури (Середньостогівська культура). «Бо Велес навчив землю орати пращурів, так і діємо...» (ВК, 20)¹.

Навчившись орати землю, руси одержали паралельну самоназву – орїї. Переселення на Південь України було викликане кліматичною катастрофою. Опинившись в степу, в не зовсім сприятливих для землеробства умовах, руси–орїї змушені були більше уваги приділяти скотарству. І досягли значних успіхів.

Приручивши коня і одержавши величезні переваги перед іншими, вони стали комонними, тобто кінними орїями і одержали наступну назву – коморії (кіморії або кіммерійці). Це їх, мешканці Балкан, вперше побачивши вершників, назвали кентаврами (людино–кінь з таврійських степів).

Висвітлюючи історію кіммерійців, офіційна історична наука цілком вірно описує, що кіммерійці воювали проти Урарту, Асирії, захопили значні території Фрігії і Лідії, але називає їх кочовим народом українських степів і відносить до давньоіранського етносу. А от «Велесова книга» (з позиції русів!) визнає кіммерійців своїми предками: «А з того можемо сміятися, бо були кіморії, також отці наші...» (ВК, 6е). Навіть офіційна історія, характеризуючи кіммерійців і скітів, хоч і відносить їх обох до давньоіранського етносу, все ж таки говорить про їх спільність: «Вірогідно, ці два народи деякий час жили поруч. Вони були близькими за походженням, майже однаковими за способом життя, основними галузями господарства, рівнем економічного й соціального розвитку, мали схожі елементи культури» [2, с. 148–149]. «...існує думка, ніби кіммерійці – це історична фікція: такого народу зовсім не існувало, ними були скіфи, між культурою яких і кіммерійською фактично відсутня різниця» [2, с. 148]. «Археологи й

¹ Усі фрагменти із «Велесової книги» наведені за перекладом Б. Яценка. Однак, цитовані тексти «Велесової книги» (ВК) подані за номером дощечки, щоб ці посилання легше було співставити з перекладами «Велесової книги», здійсненими іншими авторами.